

Sosyalist Parti

CUMHURİYETİN KURULUŞUNDAN II. DÜNYA SAVAŞINA
KADAR

TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ : 1923 - 1939

Aşağıdaki yazı, Sovyet araştırmacı R. P. Korniyenko'nun "Türkiye'de İşçi Sınıfı Hareketleri 1918-1963" adlı kitabından çevrilmiştir. Okuyacağımız bölümlerde, analiz, yorum ve düşünce bakımından katılmadığımız çeşitli yanlar bulunmakla birlikte, çeviri: Türkiye İşçi Sınıfı hareketlerinin iyi bilinmeyen bir dönemine ışık tutabilen bir belge olarak iletiyoruz. Yakında bütünüyle basılacak olan araştırma hakkındaki eleştirimizi, kitabın çıkışından sonra yayınlayacağız.

Lozan barış görüşmeleriyle Türkiye'nin sınırları Misak-ı Milli'ye göre tesbit edilmiş ve politik bağımsızlık kazanılmıştı. Ancak ekonomik sorunlara bir çözüm yolu bulunamamış; ülke, belediye'ye bağlı iş yerlerini, bankaları, endüstri kuruluşlarını, limanları ve demiryolu şirketlerini elinde tutan yabancı sermayenin egemenliğinden kurtulamamıştı.

Türkiye'de milli burjuvazinin ve liberal toprak sahiplerinin çıkarlarını gözeten milli-burjuva devriminin yöneticileri, sosyal ve ekonomik reformların ciddiyetini kabule — her nedense — yanaşmamışlar ve bu yoldaki uygulamalarda tereddütlü davranmışlardı.

Antiemperyalist bir karakter taşıyan devrim: Saltanat Rejiminin kaldırılması (1 Kasım 1922), Türkiye Cumhuriyetinin kurulması (29 Ekim 1923), ayrıca da, halkın yaşayış ve kültüründe Orta Çağ'dan kalma örf, adet ve inançların yıkılmasına yönelmiş bazı burjuva reformlarıyla, esasen sonuçlanmış durumdaydı.

Bu reformlar, ileri hamleler olmakla birlikte, üretim ilişkilerinin özünü değiştiremediler. 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, üretim araçlarında özel mülkiyeti öngören kapitalist ilkeleri güçlendirdi.

1923 İzmir İktisat Kongresinde ele alınan "milli iktisat programını gerçekleştirme planı"nın, uygulanması Lozan Antlaşmasının bazı hükümleri yüzünden oldukça güçleşmişti. Türk milli burjuvazisinin, beş yıllık bir süre için düşük gümrük tarifesi uygulanmasını ve Osmanlı devletinin eski borçlarını kabul etmesi, buna örnek gösterilebilir.

Türk ekonomisini kollamaktan vazgeçen yabancı sermayenin mali boykotuyla karşı karşıya kalan Türk yöneticileri, "Milli iktisat" deneme-

Sayı 4

(Nisan
1971)

sine yönelik tedbirleri almak zorunda kaldılar.

Hava ve deniz taşıt araçlarının, demir yollarının, şehirlerdeki büyük endüstri işletmelerinin devletin kontrolü altında olması anlamına gelen devletçi politika, yabancı sermayenin ülkeden çıkması ve ülkenin ekonomik bakımdan kalkınabilmesi açısından ilerici bir nitelik taşımaktaydı.

Milli ekonominin geliştirilmesinde, Türkiye'nin iç ve dış bağımsızlığının sağlanmasıyla Sovyetler Birliği'yle ilişkiler de büyük öneme sahipti.

Türkiye, feodal kalıntıların güçlü etkileri yüzünden henüz geri bir durumdaydı. Tarıma elverişli toprakların önemli kısmı ağaların, büyük çiftlik sahiplerinin ve devletin elinde bulunmaktaydı.

Toprak meselesinin çözümlenememesi, feodal kalıntıların köylerde hâlâ varlıklarını korumaları ve iç pazarın darlığı, millî burjuvazinin endüstriye yönelik girişimlerini engellemiş, komprador burjuvazinin yabancı sermaye ile birleşme eğilimi açıkça ortaya çıkmıştı.

Öte yandan yöneticiler, gelişen işçi hareketlerini ve burjuvazi-toprak sahibi blokunun varlığını tehdit eden demokratik hareketleri engellemek için tüm çabalarını harcamaktaydılar.

LOZAN ANTLAŞMASINDAN SONRA İŞÇİ SINIFININ DURUMU VE MÜCADELESİ

Türkiye'nin endüstriyel gelişim düzeyinin düşüklüğü, endüstri proletaryasının nicel yönden gelişmemesine yol açmış ve onun bünyesinde kendine özgü birtakım izler bırakmıştı. Köye sıkı sıkıya bağlılık ve endüstriyel gelişimin zayıflığı, işçi sınıfının arasına yarı proleter unsurları sokmuştu.

Bazı istatistiklere göre, yirmi yıl içinde Türkiye'de endüstri ve ulaştırma kesimlerinde çalışan işçilerin sayısı 164 bine ulaşmıştı.¹ Türk proletaryasının büyük çoğunluğunu liman işçileri (yükleyiciler ve manavcılar) meydana getirmekteydi. İstanbul, İzmir, Zonguldak, Trabzon, Samsun, Mersin illerinde bunların sayısı 37.5 bini buluyordu, bunu Zonguldak ve Ealya-Karaaydın'ın maden işçileri izlemekteydi (27 bin); inşaatçılar 30 bin, un fabrikalarında çalışan işçiler 10 bin, İstanbul, Adana, İzmir, Ankara, Eskişehir ve Mudanya'nın tekstil işçileri 9 bin, Demiryolu işçileri 8.3 bin, maden endüstrisi işçileri 6 bin'i buluyordu.

Bu rakkamlar kesin sayılmamakla birlikte, işçi sınıfının nicel varlığı yanında, işçilerin endüstri kollarına dağılımlarını da yansıtmaktadır. Türk proletaryasının büyük bir bölümü (tahminen 3/4'ü) ağa ve tefecilerin zulmü altında ezilmiş yoksul köylülerden meydana gelen, sürekli olmayan işçilerdi. Yarı-proleter köylüler (mevsimlik işçiler), maden ocaklarında, uzmanlık istemeyen işlerde, demiryolu inşaatlarında, limanlarda yükleme ve boşaltma işlerinde çalışıyorlardı. Hattâ sabun fabrikalarında ve meyve

50/Türkiye'de İşçi Hareketleri 1923-1939

kurutma işyerlerinde çalışanlar bile mevsimlik işçilerdi. Sürekli işçilerin dağılımı bu dönemde şöyleydi : Maden işçileri Zonguldak'ta 7 bin, Balya - Karaaydın'da 6 bin, İstanbul ve İzmir'de tramvay, elektrik santrali ve belediye işyerleri işçileri 3.4 bin, İstanbul ve Ankara'da matbuat işçisi 850, maden endüstri işçileri 6 bin, tütün işçileri 8 bin. Demiryolu nakliyatında çalışan sürekli işçiler de 5-6 bin civarında tahmin edilmekteydi.

Kadın emeğinden özellikle tütün endüstrisinde önemli ölçüde faydalanılmaktaydı. 1927 yılında İstanbul'daki tütün fabrikasındaki 2400 işçiden 2000'i kadındı; İzmir fabrikasının 450 işçisinden ancak 150'si erkekti; İstanbul tütün fabrikasındaki 306 işçinin 162'si kadındı.² Ülke içinde ücretli işçilerin % 24'ünü kadın ve çocuklar meydana getirmekteydi.³

Tarım kesiminin dağınıklığı ve akışkanlığından ötürü, bu kesimde yaklaşık bir istatistiğe bile gidilememiştir. Bazı rakkamlara göre tarımda çalışanların yarım milyon kadar olduğu sanılmaktadır.⁴ Sürekli tarım işçilerinin sayısının da tahminen 200-300 bin'e eriştiği söylenmektedir.⁵ Tarım işçilerinin en yoğun olduğu bölge, pamuk ihracatının önem taşıdığı Adana - Mersin ovasıydı.

Lozan Antlaşmasından sonra, Türk hükümetinin⁶ azınlıklar ve göçmenler konusundaki özel tedbirler alması, Türk olmayan işçilerin milliyetçilik hareketlerini önemli ölçüde gerilettili. Yine de bu unsurların proletarya arasındaki etkinlikleri devam ediyordu. Ağustos 1924 tarihli "Humanité" gazetesini Profintern'in III. kongresindeki Türkiye'den gelen delegelerin % 40'ını Ermeni ve Rumlar'ın meydana getirdiğini iddia etmişti⁷ Lozan Antlaşmasından sonra Türk hükümetinin "çalışma politikası" emekçi yığınlara ağır ve güç koşullar yükledi. İşçi sınıfının yaşama düzeyi sürekli olarak düştü. 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de geçim endeksinin yükselişi ile ilgili rakkamlar aşağıdadır :⁸

(1914 = 100)

1923 =	1279	1927 =	1452
1924 =	1334	1928 =	1474
1925 =	1415	1929 =	1533
1926 =	1416		

Bu resmî rakkamlardan, geçim endeksinin 1914-1929 arasında 13-15 kat yükseldiği, ayrıca da paranın değerinin düşüklüğü yüzünden nominal işçi ücretlerindeki artışın hayat pahalılığını karşılamadığı anlaşılmaktadır.

İstanbul'un tekstil fabrikalarında, tütün ve deri endüstrisinde çalışan bir usta günde 120-300 kuruş arası, kalifiye işçiler ortalama 150-300 kuruş; kalifiye olmayan işçilerse aynı iş yerlerinde 40-100 kuruş arası bir ücret almaktaydılar. Kadın ve çocukların ücretleri, erkeklerle karşılaştırılamayacak kadar düşüktü. Kadın işçiler erkeklerin % 50-75'i kadar; çocuklar

günde 20-75 kuruş arası ücret alıyorlardı.⁹

Bu hayat pahalılığında kalifiye olmayan işçi, kitap, gazete, tiyatro, sinema vs. gibi kültür araçlarından faydalanmak şöyle dursun, ailesinin en ilkel ihtiyaçlarını karşılama sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Vorwarts, işçinin, haftada ancak bir kez sofrasında et bulundurabildiğini yazmaktadır.¹⁰

Kalifiye olmayan işçilere gelince, örneğin Zonguldak kömür havzası Yetersiz sağlık koşullarında, günde 14-16 saat çalıştırılarak yürütülen maden işçileri günde 40-110 kuruş arası ücret alıyor ve genellikle ekmeğe ve mısırla besleniyorlardı.¹¹ amansız sömürü, emeği koruma tedbirlerinin yokluğu ve ölümle sonuçlanan felâketlerin artması... İşte Türk proletaryasının hazin tablosu buydu...

İşçilerin bu feci durumu ve merhametsiz sömürü; sistematik bir biçimde mahkûm oldukları yetersiz beslenme ve yetersiz konut koşullarıyla daha da şiddetlenmiştir. Ev kiralalarının pahalılığı yüzünden işçiler, normal konutlarda oturamıyor ve izbelerde yaşıyorlardı. Vorwarts gazetesi, İstanbul'un işçilerin yaşadığı bu tür mahallelerinden birini şöyle tasvir ediyor: "Kanalizasyonsuz, güneşsiz, havasız ve ışiksiz... Mahallenin ortasındaki bir kuyudan zorlukla sağlanabilen çamurlu, bulanık, pis su... dar ve birbirine sıkışık köy yapılışında küçük küçük konutlar. Bu bitlenmiş, pislenmiş konutlarda sağlık tedbirleriyle ilgili en ufak bir iz bile yok... Hiç bir doktor yardımı olmamaktadır."¹² Açlık, yorucu çalışma ve ağır konut sorunları, bulaşıcı hastalıkların yayılmasına neden olmuştu. Yine "Vorwarts, gazetesine göre, "işçilerin son derece feci ve berbat yaşayış koşulları nedeniyle, çocuk ölümleri, tüberküloz ve bulaşıcı hastalık olayları artmaktadır."¹³

Kadın-ışçiler, doğum evleri, çocuk hastahaneleri ve ebe yardımından hemen hemen hiç faydalanamıyorlardı. Bu türden sağlık kurumları hem çok pahalı oluyor, hem de yer darlığından ötürü faydalanmak imkânı bulamıyordu. 1926 yılında İstanbul'daki çocuk hastahanesi ancak 200 yatağa sahipti; yatak sayısı 1927-1928 yıllarında ise 150'ye kadar düşmüştü. 1928 yılının sonuna doğru doğum evi ancak 10 yatağa sahipti.¹⁴

İşçi sınıfının bu feci durumu, proletaryayı, hakları ve çıkarları uğruna mücadeleye itti. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından ve Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonraki dönemde, yeni ve önemli işçi hareketleri gelişti. 1923 yazı ve sonbaharında İstanbul, İzmir, Zonguldak ve ülkenin diğer bölgelerinde gelişen grev hareketleri, sert ve şiddetli bir sınıf kavgası niteliği taşıdı. Bu hareketlere 50 binden fazla işçi katıldı.¹⁵

1923 yılının Temmuz-Ağustos ayları arasında Ereğli-Zonguldak kömür havzasında çıkan üç grev olayına¹⁶, 12 binden fazla maden işçisi katıldı.¹⁷ İşçiler yalnız maden ocaklarındaki işi değil, kömür ayıklama ve yükleme bölümlerindeki işi de durdurdular. Maden işçileri 10 Eylül 1921 tarihli ve 151 No. lu kanuna uyularak iş gününün sekiz saate indirilmesini; tatil

günlerinde ücretlerin verilmesini; toplu sözleşme hakkını, sosyal sigortaların kurulmasını v.d. istediler. Grevleri, grev komitesi yönetti ve işçilerin isteklerini kabul etmek zorunluğunda kalan maden ocağı sahiplerine karşı kazanılan başarıdan sonra, daha çok örgütlenme üzerinde durdu.

Ağustos başlangıcında İstanbul'un "Bomonti" bira fabrikasında işçiler grev yaparak aşağıdaki hakları istediler : İş gününün sekiz saat olması; iş koşullarının ve yardım sandıklarının islah edilmesi; 1923 yılının mart ayında bu iş yerinde meydana gelen grevlere katıldıklarından ötürü işten el çektiler tüm işçilerin yeniden işe alınmaları... Greve İstanbul İşçi Birliği ve İktisat Bakanı müdahale etti ve sonunda işçilerin istekleri kabul edildi. İstanbul İşçi Birliği yöneticileriyle hükümet, emek-sermaye "işbirliği" konusunda geniş ajitasyon kampanyaları düzenlemek üzere bu durumdan hemen yararlandılar. İşçilerin birleşmelerine meydan vermemek için, Türk işçilerini, azınlık işçileri aleyhine kışkırtarak, proletarya içinde taşkın şövenist kampanyalar yönettiler. 15 Ağustos 1923'de İktisat Bakanlığı, Anadolu-Bağdat demiryolu memur ve işçilerini Eskişehir'de toplantıya çağırdı; toplantının demeçlerinde ve aldığı kararlarda tam bir şövenist ruh gözlenmektedir. İki gün sonra İstanbul İşçi Birliği kendi inisiyatifiyle İstanbul'un "Tünel ve Tramvay Cemiyetleri", işçilerini topladı ve bütün yabancıların ve Müslüman olmayan işçilerin işden çıkarılması kararı alındı.

Bununla birlikte toplantıda söz alanlardan bir kısmı, toplantıyı düzenleyenlere rağmen, açılışa hazır bulunan hükümet komiserlerine şiddetle karşı çıktılar. Delegetlerden biri şöyle konuştu : "Hükümetçe İstanbul'un işyerlerine tayin edilen bu komiserler görevlerini yapmaktan uzaktırlar. Onlar Devlet'in ve işçilerin çıkarlarından çok, yabancı sermayenin koruyuculuğunu yapmaktadırlar." İşçiler, söz isteyen Hükümet komiserini yuhaladılar ve konuşmasını dinlemediler. Hükümet bu memurları geri çağırma mecbur kaldı.

Kemalistler bu dönemde işçi hareketlerini kendi kontrolleri altına almayı, gelişmesini yavaşlatmayı, ya da hükümet çevrelerine bunun gerekliliğini aşılarmayı başaramadılar. Türk Proletaryası kendi çıkarları uğruna mücadeleye devam etti. Ağustos ayı ortalarında, Belçika sermayeli İzmir menşucat fabrikasının 600 işçisi işi bıraktılar. İşçilerin milli duygularını inciten Ferera fabrikası müdürünün kaba ve uygunsuz sözleri grevin başlamasına neden oldu. Grevciler, müdürün işten çıkarılmasını ve iş yerinde Türk kanunlarının uygulanmasını istediler. Grev, İzmir hükümet makamlarının yardımıyla yatıştırıldı; İşveren, işçilerin isteklerini yerine getirmeye mecbur kaldı.

Ağustos sonunda, incir toplama işinde çalışanlar grev yaptılar; greve dört bin kişi katıldı ve hareket ücretlerin arttırılması sağlanarak zaferle bitti.¹⁸

İngiliz sermayeli İzmir-Aydın demiryolu işçilerinin grevleri daha uzun

sürdü. Grevçilerin başlıca istekleri şunlardı : Ermeni ve Rum işçilerinin aldıkları ücretlerin kendilerine de aynen verilmesi, şirketlerin ortadan kaldırılması... Aydın Demiryolu İşçileri Birliği başkanı Refik Şevket, tüm gayretiyle işçilerin hareketlerini önlemek için çalıştı; başaramayınca da istifa etti. 1 Eylül 1923 te demiryolu işçileri işi bıraktılar; yöneticiler grev yapanları işten çıkararak grev kırıcıların yardımıyla işi sürdürmeye teşebbüs ettiler. Şirket yöneticileri, grevin sona erdirilmesi için, grevçilere baskı yapılmasını yetkililerden istediler. 10 Eylülde yetkililerin işe müdahale etmeleri sonucunda, demiryolları yeniden ulaşılma açıldı.

6 Eylül'de İstanbul'da işçilerin iş koşullarının düzeltilmesini ve ücretlerinin artırılmasını isteyen Türk matbuat işçileri grev yaptılar; grevi, İstanbul İşçi Birliği'ne dahil olmayan Matbuat İşçileri Birliği yönetti. Büyük güçlüklerle, sadece tek bir gazete, "Müşterek Gazete"yi çıkarmayı başaran patronların aksine, grevçiler, "Âdil" ve "Haber" gazetelerini hemen çıkarmayı başardılar. Grevçilerin gazetesi'nde Türk işçisinin ağır hayat koşulları hakkında halka bilgi verildi.

Gerek patronların ve gerekse İstanbul İşçi Birliği'nin gazetesi matbuat işçilerine karşı harekete geçti. Patronların gazetesi işçilere bir ultimatom vererek grevin bırakılmasını istedi; aksi takdirde patronların Matbuat İşçi Birliği'nin varlığını tanımayı ve onunla herhangi bir anlaşma yapmayı reddedeceklerini bildirdi. İstanbul İşçi Birliği başkanı Mehmet bu olaylara değinerek şunları söylemiştir : "Basımevi işçilerinin isteklerini yerine getirmek mümkün değildir, çünkü mürettepler diğer meslek dallarındaki arkadaşlarına kıyasla daha iyi yaşama koşullarına sahip olup, hakları zaten güvenlik altına alınmıştır." 20 Eylül'de yetkili makamların müdahalesi üzerine işçiler, bazı istekleri elde ederek grevi bıraktılar.

Eylül'ün ortasına doğru İstanbul'da dokumacılarla Türk tekstil fabrikası patronları arasında sert ihtilâflar çıktı. Tekstil işçileri ücretlerin artırılmasını ve iş koşullarının düzeltilmesini istediler; 30 fabrikadan 28'i, işçilerin isteklerini kabul etmeye mecbur kaldı.

Fransız şirketlerine ait olan Şark Demiryollarında çıkan anlaşmazlık, daha çetin ve sert oldu. Ekim ayında demiryolu işçileri, işverenden aşağıdaki şartların yerine getirilmesini talep ettiler : İşgücünün sekiz saat olması; ücretlerin artırılması; her hafta sonu 2 günlük izinlerde ve yıllık izinlerde ücretlerin tam verilmesi; yardım sandıklarının kurulmasında masrafların işçilere yüklenmemesi; işçilerin sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi v.s... İdareyle görüşmelerin uzaması ve sonuca gidilememesi üzerine, işçiler 21 Kasım'da grev ilân ettiler¹⁹. Grevçilerin sayısı bazı rakkamlara göre 1500'ü buluyordu. Hepsi Müslüman olan tahminen 1000 kadar işçinin katıldığı grevi, Demiryolu İşçileri Birliği yönetti.²⁰ Grev arifesinde birlik yöneticisi, bütün demiryolu işçilerine bir bildiri yayınlarak kısaca şunları söyledi : "Türk işçileri sadece kendi kanunî haklarının tanınmasını iste-

mektedirler. Bizlere verilen bu çok düşük ücret, çocuklarımızı okutmaya yetmemektedir. Hele sefalet içinde yaşamlarını sürdüren ailelerinizi düşünün! Geleceğinizi belirlemek ve çözüm yolu bulmak sizin elinizdedir yoldaşlar!"²¹

Şirket, Türk olmayan, milliyetçi Ermeni ve Rum işçileri hesaba katarak demiryolunun işletilebileceğini ümit etti. Ancak, azınlık işçiler, kendilerinin de çalışmayacağını müdüriyete bildirdiler.

Doğu demiryolu işçilerinin grevi yabancı basın da dikkatini çekti. Çünkü bütün trenlerle birlikte, beyneşmillel expresin hareketi de durdurulmuştu. Siyasi bir olay olarak gelişmeye başlayan bu anlaşmazlık ancak hükümetin müdahalesiyle çözüme bağlandı; 20 Kasım akşamı demiryolları yeniden faaliyete geçti. Demiryolu müdüriyeti işçilerin isteklerini kısmen yerine getirmeye mecbur kaldı.

Türlklere ve yabancılaraya ait işyerlerinde gelişen bu grev hareketleri, hükümet çevrelerini büyük bir endişeye düşürdü. Halk Partisi yöneticileri, İktisat Bakanı Mahmut Esad'a "grevcilere müsamahakâr davrandığı" gerekçesiyle güvensizliklerini ifade ettiler. Sonunda Mahmut Esat istifa etmeye mecbur kaldı. İstanbul İşçi Birliği başkanı Mehmet de istifa etti. Basında işçi hareketlerine karşı kampanya hızlandırıldı. "İkdam" gazetesi hükümet çevrelerinin düşüncelerini yansıtarak şunları yazıyordu: "Memleketimizde grevler olmamalıdır; eğer grev yöneticilerini dava edersek iktisadî hayat sağlam temellere oturur."

Gazetenin verdiği habere göre, hükümet özel bir toplantı yaparak, grev hareketleriyle mücadele sorununu görüştü; "New Free Press" gazetesinin muhabirine verdiği beyanatta ise Ali Fethi şunları söylemiştir: "Hükümet grevlerin barış yoluyla halledilmesini istemektedir. Eğer bunda başarıya ulaşamazsa, sert kanunlar çıkartacaktır." Hemen arkasından Hükümet böyle bir kanunun çıkarılacağını doğrulamıştır. Hollanda haber ajansı Doğu demiryolu işçilerinin grevi bastırılırken kanlı çarpışmaların meydana geldiğini bildirmiştir.

İşçi hareketlerinin bastırılmasında hükümete, Türk proletaryasının devrimci kanadına karşı mücadele eden İstanbul İşçi Birliği liderleri yardımcı olmuşlardır.

Türkiye'yi kısa bir süre için ziyaret eden uluslararası sosyal-reformizmin ileri gelen kişilerinden MacDonald da "emek-sermaye arasında işbirliği" düşüncesini yaymak için İstanbul İşçi Birliği örgütlerinin yöneticilerini kullandı. MacDonald İstanbul İşçi Birliği tarafından şerefine verilen ziyafette, düşüncelerini açıkça belirtti: "Ben ne irtica'ya ne de devrime karşıyım. İşçiler adalet hudutlarını aşmadan kuvvetlenmek zorundadırlar. Bu biçim (bir gelişme) işçileri sınıf ayırımı yapmamaya zorlar."²³

MacDonald'ın gitmesinden hemen sonra İstanbul İşçi Birliği yöneticileri Türkiye işçi örgütlerinin millî merkezini bu düşünce temeli üzerine

kurmak niyetinde olduklarını bildirdiler.

1923 yılının kasım ayı başlarında, yeni reformist örgütü kuranlardan bir delege, işçi birliği başkanlığını kabul etmesi için, Başvekil Rauf'u ikna etmek amacıyla Ankara'ya hareket etti.²⁴ Fakat sosyal-reformistlerin bu teşebbüsü bir sonuca varmadı; Rauf bey temsilcinin başkanlık teklifini reddetti. Bununla birlikte işçi birliği konferansının yapılmasına izin verildi. Kasım, ayında, İstanbul İşçi Birliği, İstanbul'un 19 bin, Zonguldak kömür havzasının 15 bin ve Balya-Karaaydın bölgesinin 10 bin işçisini temsil eden 250 delegenin katılmasıyla Türkiye İşçi Birliğinin (BİRLİK) kurulduğunu ilan etti.²⁵ "Sosyalizm ve komünizmle hiçbir ilişkisi bulunmayan, hattâ düşman olan" sırf ulusal ve ekonomik amaçlı bir örgüt yapısındaki "Birlik'in tüzüğü, çok sayıda yöneticilerin olumlu tutumuna rağmen, hükümetçe kabul edilmedi. 1924 yılı başlarında "Birlik" son derece karışık bir durumda bulunmaktaydı.²⁶

Bu olaylara rağmen proletaryanın tek bir amaçta birleşme çalışmaları hızlandı. 1924 yılında Türkiye'nin İstanbul, İzmir, Edirne, Adana, Bursa, Eskişehir vs. gibi endüstri merkezlerinde ortaya çıkan yeni işçi örgütleri bu gelişmenin kanıtıdır.²⁷

Eylül 1924 de İstanbul'daki bazı işçi birlikleri, "Türk Amele Teali Cemiyeti" adlı yeni bir örgüt kurdular. Bu örgütün başına, "Burjuva-büyük toprak sahibi" kökenli Halk Partisinin İstanbul teşkilâtı yöneticilerinden biri getirildi. Bununla birlikte sosyalistler bazı birlikleri ellerine geçirmeyi hatta Cemiyet'in yönetim kuruluna kendi üyelerini seçtirmeyi başardılar.

Göze çarpmak derecede ileri bir yayın faaliyeti başladı. Ocak 1925 de haftalık "Orak-Çekiç" dergisi yayımlandı. Dergi iş gününün sekiz saat olması, gösteri ve grev özgürlüğü, sınıf esasına dayanan sendika birliğinin kurulması, eşit seçim hakkı ve kadın hakları vs. gibi proletaryanın ekonomik çıkarları ve siyasi hakları uğruna mücadelede önemli bir rol oynadı.

1923 ten sonra kapitalizmin belli ölçülerde yerleştiği dönemde, uluslararası işçi hareketlerinin genel akışı göz önüne alındığında, Türk proletaryasının sınıf kavgasının belirgin ölçüde zayıfladığı görülürse de, 1924-1925 sıralarında Türkiye'de çoğunluğu başarıyla biten birçok grevin olduğu gözlenmektedir. 1924'te, Doğu demiryolu işçileri, İstanbul tekstil işçileri vs. greve gittiler.

1925 yılı grevle başladı; tramvay, belediye ve İstanbul'un gaz şirketi işçileri grev yaptılar. Hükümet çevreleri proletaryaya bazı haklar veremeye mecbur kaldı. 25 ocak 1925 tarihli kanunla, şehirde bulunan işyerlerine, ticaret ve endüstri kesimine, devlet memurlarına ve işçilere "hafta tatili hakkı" tanındı.²⁸

Ancak kanun, Türk işçilerinin önemli bir kısmını tatil hakkından yoksun bırakan bazı koşulları ve istisnaları da içeriyordu. "Açık-havada" çalışan mevsimlik geçici işçilere bu hak tanınmamış ayrıca devlete ait işyer-

lerinde işletme müdürü, tatil günlerini bir yılda 15 defaya kadar ortadan kaldırma yetkisine sahip kılınmıştı. Buna rağmen, kanunun kabul edilmesi, ilerde oluşacak işçi hareketleri açısından olumludur. Türk işçisi, haklarını ancak çetin ve inatçı bir mücadeleyle elde edebileceğini kendi denemeleriyle anlamıştı. Devrimci sınıf bilincinin gelişimine önemli yardımları dokunan yoğun siyasi ve iktisadi mücadele ortamı, genç Türk işçileri için harp sonrasında yaratılmıştır.

Bu dönemde, yöneticiler, işçi sınıfının devrimci sendikalarının ve siyasi örgütlerinin varlığını yarı resmî olarak tanımaya ve boyun eğmeye mecbur kalmışlarsa da, işçi hareketlerini bastırarak bir fırsat kollamışlardır. Böyle bir fırsat çıkmakta gecikmedi. Mart 1925'te sözde "düzeni korumakla ilgili" kanunun kabul edilmesiyle, (*) olağanüstü hal ilân edilerek Doğu Anadolu'da Kürt aşiretlerinin⁹⁹ çıkardığı isyanı bastırmak için devlet kuvvetleri seferber edilmiş, bu kanunla, işçi hareketlerinin bastırılmasında önemli adımlar atılmıştır. Hatta bazı çağdaş burjuva Türk tarihçileri "Bu kanunun hedefinin, işçi örgütlerini, sendikaları ve grev hareketlerini ezmek ve bastırmak olduğunu" gizlememişlerdir.

Hükümet "Düzeni Koruma Kanununa" dayanarak işçi örgütlerini dağıttı. Ağustos 1925'te, Ankara'da "olağanüstü istiklâl mahkemeleri" geniş "komünist mahkemeleri" kuruldu. Türk işçi hareketinin devrimci kanadının yöneticileri "toplumsal düzeni bozmak ve toplumu isyana teşvikle" suçlandılar. Şefik Hüsnü, tanınmış Türk şairi Nazım Hikmet ve diğer siyasal kişiler 15 yıla kadar kürek cezasına mahkûm oldular.¹⁰⁰ Şefik Hüsnü gerici-lerin ellerinden kurtularak Avusturya'ya iltica etti.¹⁰¹

Siddet ve baskı, işçi hareketlerine kuvvetli bir darbe indirmiş, Türk kapitalistlerinin işçilere karşı aldıkları tedbirlerle siyasi ve idari baskı rejimi tamamlanmıştı. Örneğin "Türk dericiler şirketi"ne mensup fabrika sahiplerinin yayınladıkları özel bir bildiriye, "eski görev yerinden iyi hal vesikası almamış işçi, ilkece işe alınamaz"¹⁰² denmekteydi.

Millî burjuvazi baskı ve siddetini sürdürürken, milliyetçilik sarhoşluğundan kurtulamamış bazı geri bilinçte işçiler üzerinde etkisini korumaya gayret ederek, basın yoluyla proletarya arasında sınıf kardeşliği düşüncesini yıkmaya çalışmıştır. Hükümet çevreleri, demagoji yöntemleri kullanarak, Türkiye İşçi sınıfının zayıf taraflarıyla gayet ustalıkla oynamışlardır. İstanbul'un ticaret sermayesini temsil eden komprador burjuvazinin içindeki gergin çelişkiler ve feodal kesimin açık irtica hareketleri çıkarına aykırı düştüğünden, millî burjuvazi, bu dönemde, çetin iç politik durumu göz önünde bulundurmaya ve gözün yulu aramaya mecbur kalmıştır.

1924'te Hükümet, içinde bulunulan durumu göz önüne alarak "iş kanunu" tasarısını "tetkike" girişti ve TBMM'ne sundu. Kanun tasarısında

(*) "Tahrir-i sükûn" kanunu.

bireysel ve toplu iş sözleşmeleri, işçilerin sağlıklarının korunmasıyla ilgili talimatlar, iş denetiminin kurulması, sendikaların tanınması, öğrencilere eğitim imkânlarının sağlanması, iş bulma bürolarının kurulması, toplu sözleşme hakkının tanınması, iş gününün 10 saate kadar indirilmesi gibi³⁴ iş koşullarını düzenleyen maddeler yer almıştı. Bu kanun hükümet çevrelerince ılımlı karşılandığı halde, toprak sahipleri ve kapitalistlerin baskıları sonucunda 1926 yılında TBMM tarafından reddedildi.

İşçi hareketlerinde baskının doğurduğu durgunluk oldukça kısa sürdü. 1926 yazında Soma-Bandırma demiryolu işçileri grevi aniden patlak verdi.³⁵ Grev on gün sürdü ve ücretler yükseltilerek işçilerin zaferiyle bitti.

1927 yılı proletaryanın yeni hareketleriyle başladı. Ocak ayında İstanbul liman işçilerinin grevi patlak verdi. Liman şirketi gece mesai ücretini azaltmış, aynı zamanda işçileri işden atma tehdidiyle, grevin çıkmasına neden olmuştu.

Vali grevin kesinlikle durdurulmasını istedi ve polis çağırdı. Grevciler polisler karşısındırendiler; çarpışma sonunda polislerden 5, işçilerden 15 kişi öldü ve yaralandı. Yetkililer işçilerin direnişini, ancak polis, silâhli jandarmalar ve itfaiyeyi çağırarak kırabildiler. "Akşam" gazetesinin haberlerine göre; bu olayra polis 320 kişiyi tutukladı, 33 liman işçisi olağanüstü mahkemeye verildi.

Yine aynı yılın Mayıs ayında, İstanbul'da 3 binden fazla tütün işçisi greve giderek Türk işçi hareketlerinin örgütlülüğünü ve kararlılığını ispat etti. Grevi, Bulgaristan'dan gelmiş, devrimci yöntem ve taktikleri iyi bilen muhacir işçilerden kurulu bir grev komitesi yönetti.³⁶ Bu grev hareketlerine birçok Türk'ün de katılmış ve hatta bunlardan birinin grev komitesi üyeliğine de seçilmiş olması çok önemlidir. Grevcilere karşı iktidar, askeriyle ve polisiyle karşı çıktı. İktidarın tüm tehditlerine rağmen işçiler mertçe döğüştüler. İktidar, grevin sona ermesi şartıyla "barışa" mecbur kaldı.

İşçilerin zaferiyle sonuçlanan bu grev, proletarya arasında canlı yankılar yaptı. Tekstil işçileri bundan böyle günde 150 kr., kalifiye işçiler 170 kr. almaya başladılar, ayrıca tatil günlerinde ücretler 200 kr.'a kadar yükseltildi.

1927 yılı Haziran'ında Adana demiryolu işçileri, ücretlerinin arttırılması ve iş koşullarının düzeltilmesi uğruna mücadele etmek için bir işçi komitesi kurdular. Demiryolu işçilerinin istekleri şunlardı: iş gününün sekiz saat olması; izinlerde ve hafta sonu tatillerinde ücretlerin tam ödemesi; toplu sözleşme hakkı; sağlık hizmetlerinin ücretsiz yapılması; ekonomik anlaşmazlıklara iktidarın müdahale etmemesi; iş kontroluna karışmaması, iş kanunlarının çıkarılması... Adana demiryolu işçileri bütün Türk işçilerinin isteklerini dile getiriyorlardı.

9 Haziranda Komite grev ilân etti. Yetkililer müdahale ederek, işçi-

lere grevin derhal durdurulmasını, aksi takdirde "kanuni" işlem yapılacağını bildirdiler. 12 Temmuzda grev geçici olarak bırakıldı. Uzun süren ve sonuca varmayan görüşmelerden sonra, işverenle anlaşmanın mümkün olmayacağı açıkça ortaya çıkınca işçiler 11 Ağustosta işi yeniden bıraktılar. yetkililer tekrar kendi "tavassut"larını teklifte gelemediler. Bu amaçla Adana valisi depoya gelerek işçileri, işe yeniden başlamaya davet etti; bunun üzerine grev komitesi başkanı, Türk emeççi yığınlarını korkunç biçimde sömürerek zengin olan yabancı sermayeyi iktidarın himaye ettiğini söyledi ve bu gerçeği açıkça su yüzüne çıkardı. Komite başkanının bu sözleri işçiler üzerinde büyük bir etki yaptı ve istekleri yerine getirilinceye kadar işe başlamıyacaklarına dair and içtiler.

Yenice-Nusaybin hattı üzerindeki 250 km. lik alan bu hareketler sonunda felce uğradı. Müdüriyetin, grev kırıcıların yardımıyla bazı trenleri işletme denemesi, grevcilerin kahramanca direnişleri sonucunda başarısızlıkla sona erdi. İşçiler karılarıyla ve çocuklarıyla raylara yatarak, trenlerin geçmesine engel oldular. Olay yerine gelen polis, grevcilere ateş açarak, birçok işçiyi yaraladı. Sesini gerek Türkiye'de gerekse dışarda (Suriye, Mısır) duyuran grevin faal kişilerinden birçoğu tutuklandı. Türk halkı iktidarın tutumuna karşı öfkelerini açıkça yansıttı. Adana olayıyla seçim hazırlıkları aynı zamana rastladığından hükümet bu olayların etkisini hafifletmek için derhal tedbirler almaya mecbur kaldı.

İktidar, proletaryanın hayati sorunlarına çare bulunacağı vaatleriyle halkı oyalamaya çalışırken, bir taraftan da — tertip olarak — yeni 'komünist' mahkemeleri kurmaya başladı. Mahkemelerde ~~primitif~~ vurulmuş 98 sanık arasında şu kişiler de vardı: Elektrik işçisi Nuri, "İstinye tersanesi" işçilerinden Küçük Hakkı, Belediye şoförü Kazım, kunduracı Ali, marangoz Nikolaki ve bir çokları. Tarukhanınlar, hava filosuna para yardımlarının yapılmamasını işçiler arasında yaydıkları bildirilerle dile getirdiklerinden, "Bolşevik" mecmuasını yayı kanuni olarak çıkardıklarından ve duvarlara "Yaşasın Lenin" sloganlarını yazdıklarından vatana ihanet suçuyla yargılandılar.

Mahkeme, savcının birçok sanık için ölümlü cezası verilmesi talebini reddederek yargılananları çeşitli hapis cezalarına mahkûm etti.³⁸

İktidar, Türk proletarya saflarına korku salmak ve onun öz gücünü ve inancını sarsmak niyetinde olduğunu başvurduğu çeşitli tedbirlerle gösterdi.

Fakat proletarya içinde sınıf mücadelesi bilinci inatla gelişmeye devam etti. 1928 yılında da grev mücadelesi kesilmedi. Adapazarı'nda bazı işçiler, İstanbul'un tekstil, tramvay, bütün işçileri ve Doğu demiryolu işçileri grev yaptılar. Grevler, çoğunlukla işçilerin zaferiyle sonuçlandı ve ücretlerin arttırılması, ücretli izin vs. gibi istekler elde edildi.

1928 yılında Türk proletaryasının grev hareketleri içinde en göze çar-

panı İstanbul tramvay işçilerinin grevidir. Greve iki bin civarında işçi ka-
tılmıştı. Tramvay işçilerinin istekleri şunlardı : iş gününün sekiz saat olma-
sı; izinlerde ücretlerin tam olarak verilmesi; şirketin kendi parasıyla iş el-
bisesi vermesi; yabancı kumpanyaların Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına
saygı göstermeleri ve bu kanunları tanımaları...³⁹ Polis grevcilere yangın
tulumbalarıyla ve sopalarla şaldırdı. Şirket idaresi hükümetin ve grev boz-
guncularının yardımıyla grevi kırmayı başardı; bununla birlikte bu grev,
işçilerin sınıf bilincinin gelişiminde etkili oldu. İstanbul işçileri şu veya bu
şekilde tramvay işçilerine karşı sevgi ve desteklerini gösterdiler. Şoförler
cemiyeti grevin ilk günü grevcilere 4 bin liralık bir yardım yaptı. Şoförler
ve tütün fabrikası işçileri gündeliklerinden grevciler için bir miktar para-
nın kesilmesine karar verdiler. İstanbul proletaryası içinde oluşan sınıf da-
yanışması bu grevin en önemli sonucudur.

İstanbul işçilerinin yaşama hakları ve çıkarları uğruna yürüttükleri
mücadelede en önemli rolü "Amele Teali Cemiyeti" oynamış, 1927 sonba-
harındaki geniş tutukiamalardan sonra kadrolarında bir zayıflama olmasına
rağmen — ilerde meydana gelen olayların da gösterdiği gibi — bu örgüt
önemli bir gücü temsil etmeye devam etmiştir. "Amele Teali" birçok grev-
leri örgütlemekle kalmadı, propagandistler aracılığıyla bütün sendikaların
birlik olabilmesi için propagandaları geliştirdi.⁴⁰

İcra komitesi heyetindeki 'sağlam adamlarından' yoksun kalan ve grev
hareketlerinin gelişiminden ürken yetkililer, İstanbul Tramvay ve Doğu
Demiryolu işçilerinin greviden sonra "Amele Teali"nin faaliyetlerini ya-
saklamaya karar verdiler.⁴¹

Bununla birlikte hükümet çevreleri, proletaryanın kendi hakları uğru-
na yürüttüğü mücadelede azminin kırılmasının, yalnız baskıyla başarılı-
yacağını çok iyi anlamışlardı. Burjuva basını, yeniden, işin örgütlenme-
sinde reformların gerekliliği ile ilgili konulara değinmeye başladı. Akşam
Gazetesi : "Tramvay işçilerinin grevi, iş ile ilgili kanunun çıkması gerek-
liliğini bir kez daha göstermiştir... işçi kadrolarımız geniş olmamasına rağ-
men artık, patronlarla işçiler arasında ihtilâflarla karşılaşmaktayız. Ser-
mayenin hukuku ve güvenliği kanunlarımızla teminat altına alınacaktır:
özellikle yığınların çıkarını gözeten iş hukukunun yerleşmesini sağlamaya
çalışacağız" diyordu.⁴²

Hükümet çevreleri konuyla ilgilenmeye mecbur kaldı. 1929 yılında Ba-
kanlar Kurulu, İktisat Bakanının hazırlamış olduğu ikinci "iş kanunu" ta-
sarısını sundu. Fakat bu tasarı tasdik edilmedi. Profesör C. Talas kanun
tasarısının kabul edilmemesinin nedenlerini şöyle özetlemiştir: Hükümet
"sosyal politika hudut ve ilkelerini" tayin etmeyi başaramadığı için, iş
kanununun derinliğine varamamış ve bir hüküm verememiştir".⁴³

Yöneticiler önce, işçilerin sendika kurma ve grev özgürlüğü gibi eko-
nomik-sosyal ve politik isteklerini yerine getirmek istememişlerdi; çünkü

Hükümet, işçi sınıfının bu istekleri elde ettikten sonra, burjuvazi-büyük toprak sahibi diktatörlüğüne karşı mücadelede bunu etkili bir silâh olarak kullanacağından kuşkulandı. Milli burjuvazi, oluşan sınıf mücadelesinin gergin bir aşamaya girmesinden çekinerek proletaryanın haklı isteklerini açıkça reddetmeye yanaşmadı. Öte yandan milli burjuvazi memleketin iç siyasi durumunun gerginleşmesi üzerine karşı-tehdirlere kuvvetlendirdi. Hükümet çevreleri, iş kanununun kabul edileceğini yayararak kendisine özgü oyalama politikasını devam ettirdi. Yıllardır güdülen politik ve sosyal demagoji, artık geçerli olmamaya başlamıştı. Herde çıkan olaylar bunu kanıtladı. Proletarya, gevsemeyen bir enerji ve sebatla sosyal ve ekonomik hakları uğruna mücadeleye devam etti.

II

DÜNYA EKONOMİK BUHRANI YILLARINDA TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ

1929 yılı yazında dünyayı saran ekonomik buhran Birinci Dünya Savaşı felâketinden henüz kendini toplayamamış, az gelişmiş ve emperyalizmin tekeline bağımlı Türkiye ekonomisine, ağır bir darbe indirdi.

Türkiye hükümet çevreleri, buhranın bütün ağırlığını, sıkıntısını, emekçi yığınlarının omuzlarına yüklediler. Vergilerin, spekülasyonların ve tüketim maddelerinde fiatların aşırı derecede artması, ücretlerin azaltılması ve işsizlik, işçi sınıfının güç ve çetin durumunu daha da kötüleştirdi. Resmî Türk gazetesi "Milliyet" bile, Hükümetin işsizliğin artmasıyla mücadelede beceriksizliğini dile getirmişti: 15 Ağustos 1931 tarihli "Milliyet" gazetesinde şunlar yazılıydı: "Buhranın istisnasız, acısını büyük ölçüde hissediyoruz. Çeşitli nedenlerle işsiz kalmış kişilere iş bulmak için, hükümet resmi kurumları vasıtasıyla elinden geleni yapmaktadır. Fakat felâketin önüne geçmek umudu yoktur. "İnkılâp Yolu" gazetesi bu sorunlara değinerek Şubat 1932'de şöyle yazmıştı: "Geçen yıl işsizlerin sayısı 100 bini buldu..."

Basın, Türk fabrikalarında yabancı uzmanların çalışmasına karşı kampanya açtı, "Milliyet" gazetesi: "Zamanımızda yabancı ustaların inşaatlardaki nüfuzu göze batmaktadır... Oysa Türk işçisi, işsizlikten şikâyet etmektedir"⁴⁵ diye yazıyordu.

İşsizliği azaltmak amacıyla, yabancı işçilerin iş alanlarını daraltan, "Türkiye'de iş ve memuriyetlerin Türk vatandaşlarına verilmesine dair kanun kabul edildi. Yalnız Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çalışacağı iş ve memuriyetler tesbit edildi.

Fakat madalyonun öteki yüzü de vardı. Burjuvazi bu kanundan yararlanarak işçi sınıfının birlik ve beraberliğini zayıflatmak için, proletarya

arasında ulusal çelişkileri alevlendirmekte gecikmedi. Yetkililer ve patronlar Türk olmayan işçileri (Rum, Ermeni, Yahudi ve diğerleri) tahrik etmeye, milliyetçi Türk işçilerine kıyasla bunları daha kötü şartlar altında bulundurmaya çalıştılar.

İşsizliğin artmasını önlemek amacıyla gerek özel gerekse devlet sektöründe çalışan memur ve işçilerin ücretlerinin azaltılmasına girişildi. Nominal iş ücretinin indirilmesi ile ilgili resmî istatistikî rakamlar, 1932-1933 yıllarında çeşitli endüstri kollarında işçilerin aldığı aylık ücretlerle ilgili bilgiler aşağıda gösterilmektedir (Türk lirasıyla).⁴⁶

	1932	1933
Tarım :	26	21.8
Tekstil :	16.6	16
Yün dokuma :	19.6	16
Kâğıt :	36.4	35.33
Maden :	29.5	28.5
Yapı :	20.7	20.6

Yukardaki rakamlardan (aylık olarak), eskiye oranla tarım işçilerinin 4,2 TL., yünlü dokuma işçilerinin 36 TL. ve maden işçilerinin 1 TL. kadar az ücret aldıkları anlaşılmaktadır. Bu rakamlar yetişkin erkek işçilerin ücretleriyle ilgilidir. Kadın işçilerin ücretleri iki-üç kat, erkek çocuk işçilerin ücretleri ise altı-yedi kat azaltılmıştı.⁴⁷

Kadın ve çocuk işçilerin iş koşullarını geliştirme tedbirlerini gözönünde bulunduran, toplum sağlığıyla ilgili özel kanununun 1930 Nisanında çıkarılmasına rağmen, durumda belli başlı bir değişiklik olmamıştır.

Türk basını, yaşama koşulları karşısında memnuniyetsizliğini ve acılarını dile getiren bir işçinin mektubunu yayınlamıştır. İstanbul çorap fabrikası işçisi "Yeni Gün" gazetesinde çıkar mektubunda şöyle demektedir : "İş günümüz sabah sekizden akşamur sekizine kadardır. Paydos saatlerimiz; saat onda, 10 dakika, öğleyin 45 dakika, saat onaltıda 10 dakikadır. Eğer iş sekize kadar bitmezse, şert ve kaba bir ses duyulur : "İş bitmeden gitmek yok!" İtaat etmemeye kimse cesaret edemez, gecenin onbirine kadar ücretsiz çalışırız..." Bu saklı şikâyetleri, Türk işçisine yardım oluru muvduyla okuyuculara aktaran yazının son kısmı şöyledir :

"Gecenin karanlığında, korkudan titreyen, çit ve duvarların dibinden kayan, kötü giysili, çocuk denebilecek yaşta genç kızları siz de görseydiniz fabrikalardan evlerine gittiklerini anlardınız."⁴⁹

Çocuk emeğinin "ucuzluğu" sömürüyü canavarca bir ölçüye ulaştırmıştı. Milliyet gazetesi : "Bazı endüstri kesimlerinde ve özellikle tütün depolarında sekiz yaşındaki çocukların ve henüz kemâle ermemiş kız çocuklarının çalıştığı göze çarpmaktadır" diye yazmaktadır.⁵⁰

Ücretlerin önemli bir kısmının devletin ve patronların çıkarına ve çeşitli vergilere gitmesi, Türk işçilerini daha da feci bir duruma soktu. Örneğin günde 125 kr. ücret alan bir işçi, bir ay içinde 262 kr. kazanç vergisi, 275 kr. "muvazene" vergisi ve 42 kr. buhran vergisi ödemeye mecburdu.⁵¹

Zaman zaman patronlar ücretlerin bir kısmını bloke etmek için, işçileri kendilerine ait yemekhane ve kantinlerden faydalanmaya mecbur ediyorlardı. Birçok işyerlerinde, bilhassa maden ocaklarında yarı feodal sömürü biçimleri yaratılmıştı. Örneğin : Zonguldak kömür havzasında, çavuş, işe yazılan her işçiden komisyon olarak iki kuruş almaktaydı.⁵²

Buhran yıllarında cezalar da oldukça yaygındı. Ücretlerin düşmesi ve pahalılığın artması emekçi yığınlarında genel bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Burjuva basını dahi bu durumu gizlememiş, Hizmet Gazetesi ayda 35 lira alan çok nüfuslu bir işçinin mektubunu yayınlamıştır. Mektubun bir bölümünde "alınan ücretin iki hafta dahi yetmediği" yazılıydı.⁵³

İşçiler ve aileleri sistematik bir şekilde beslenme yetersizliğine mas-kumdular. Üstün fizik güç isteyen Zonguldak maden ocaklarında çalışan işçiler dahi, ücretlerinin azaltılması yüzünden gıdalarından kesmişlerdi. Gıdaları "piring ezmesi ve haşlanmış yağsız kuru bakladan" ibaretti.⁵⁴

Havalandırmanın, tıbbi yardımın ve iş elbiselerinin bulunmadığı rutubetli bir yerde, son derece kötü sağlık koşulları altında işçiler yarı aç çalışmaktaydılar... Bu durum işçilerin, özellikle küçük çocukların sağlık durumlarını kötüleştirmişti. 1933 yılının başlangıcında İstanbul'un fabrika ve işyerlerinde iş koşullarını inceleyen Milletler Cemiyeti'nin beynelmilel sube yöneticilerinden Weaver, verdiği raporda, birçok binaların medeni nitelikten uzak olduğuna ve işe yaramazlığına işaret etmekteydi.⁵⁵

Türkiye'nin diğer endüstri merkezlerinde durum daha da kötüydü. 1933 yılında Başbakan İsmet İnönü ve İktisat Bakanı Mahmut Celâl (Celâl Bayar) Zonguldak havzası maden ocaklarını ziyaret ettiklerinde "Hâ-lâ birçok ocaklarda havalandırmanın yetersiz olduğunu" sağlık koşullarının ise "isteğe bırakıldığını" kabul etmeye mecbur kalmışlardır.⁵⁶

Sürekli beslenme yetersizliği, sağlık koşullarının yokluğu, konut ve yaşama koşullarının kötülüğü, Türk proletaryası içinde artan hastalıkların ve ölüm olaylarının temel nedenleri oldu.

Özellikle verem, ülkede çok yaygın bir hale geldi. Basına göre, bu buhran döneminde her yıl kırk bin kişi veremden ölmüştür. Ölüm olaylarının iki bini İstanbul'daydı... Basın "geçen yıllara kıyasla verem hastalığının arttığını" gizlememiştir.⁵⁷ Verem hastalığının yayıldığı yerler istatistiklere göre, İstanbul, Ankara, Adana ve ülkenin proletaryanın yoğun olduğu merkezleriydi. İşçiler masraflı olduğu için sağlık hizmetlerinden yararlanamamışlardır. Hükümet sağlık ihtiyaçlarına bütçenin önemsiz bir kısmını ayırdığından, hastahane ve dispanserler zaten yetersizdi. Bu ko-

nuda, 1931 yılında ülkede ancak 2 verem dispanseri bulunduğunu söylemek yeterlidir.⁵⁸ İstanbul gazetesi "Milliyet" şöyle yazmaktadır: "Şehrimizin dispanserine başvuran hastaları yatırmak için, hastahane ve sanatoryuma ihtiyaç vardır. Heybeli'deki sanatoryum ve Cerrahpaşa'daki hastahanedeki fakirler yararlanamadıkları için sorun çözümlenmemektedir. Yatması gereken hastalar mutlaka sıra beklemek zorundadırlar."⁵⁹

Sıtma hastalığı da büyük bir şiddetle başgöstermiştir. Hastalığa yakalananların 1929'da 101 bin, 1933'de ise 385 bin civarında olduğu tahmin edilmiştir. Frengi hastalığı tehlikeli derecede artmış, 1929 yılında 107 binden fazla, 1931'de 119 bin civarında, 1933 yılında ise 170 binden fazla frengi vakası kaydedilmiştir.⁶⁰

Türkiye ölçülerine göre en düzenli hastahaneler 150 yataklı Ankara; 160 yataklı Sivas; 15-20 yataklı Zonguldak hastahaneleriydi.⁶¹ Birçok hastaların yatmak için İstanbul'a gitmeye mecbur kalmasına rağmen, şehir hastahanesinde boş yatak bulmak hemen olanaksızdı.

Milliyet gazetesi "son zamanlarda, memleketin diğer bölgelerinden birçok hastaların İstanbul hastahanesine gelmesi sonucunda, hiç boş yatak bulunmadığını; belediye çeşitli vilâyetlere başvurarak hastaların İstanbul'a gönderilmemesini rica ettiği halde, bundan hiçbir sonuç çıkmadığını" yazmıştır.⁶²

Hükümet çevrelerinin, ekonomik buhranın ağır yükünü emekçilerin omuzuna yükleme gayretleri proletaryanın başkaldırmasına neden olmuştur.

İşçi hareketlerinde önemli bir gelişmenin işareti olan, Türk proletaryasının buhran yıllarındaki ekonomik çıkar mücadelesi, artık siyasi bir biçim almaya başlamıştır. İlerici Türk işçilerinin beynelmilel devrimci işçi hareketleriyle uluslararası ilişkiyi sağlamlaştırılmalarının bu gelişmede oldukça önemli rol oynadığı şüphe götürmez. 1929 yazında İzmir işçilerinin grev yapan Bulgar işçileri konusundaki sözleri, Türk proletaryasıyla — sınıf açısından — kardeş yabancı işçiler arasında dayanışmanın oluştuğunu göstermektedir. Bu görüşler, Bulgar işçi sendikasının yayın organı "Yedinstvo" (Birlik) gazetesinde yayınlanmıştır: "Ege kıyılarından grevçilere içtenlik dolu selâmlar. Cesur olunuz yoldaşlar! Bu arkadaşça dayanışma büyüsün, mücadeleciler ruhumuz kuvvetlensin. Başınızı gururla kaldırınız... Mücadelemiz, bütün işçi sınıfının mücadelesidir."⁶³

Sansüre ve bütün siyasi engellere rağmen, Türk proletaryası, tüm enerji kaynaklarını ve kuvvetini, birinci beş yıllık planın uygulanmasına hasreterek güçlü bir sosyalist endüstrinin temelini atan SSCB işçi sınıfının bu çabalarını, Sovyetler Birliğinin, ilk sosyalist devlet olmasına bağlamış, bu gerçeği anlamıştır.

1930 yılında Moskova'da Profintern'in 5. kongresine katılan Türk delegesi, şöyle konuşmuştu: "Türk proletaryası ve tüm dünya proletaryası,

burjuvazinin kökünü kurutmak ve proletarya devrimini geliştirmek için, işçileri örgütlemek ve birleştirmek zorundadır. Sosyalist partinin müdafaa-sı için ülkelerimizde örgütler kurmalıyız. Yoldaş Şvernik bizim için çok önemli ve değerli olan rakkamlar gösterdi. Rusya'da sosyalizmin hızlı gelişim temposunu görmek için Selmaştro ve Stalingrad'ın dev traktör endüstrisine bakmak yeterlidir sanırım."⁶⁴

1931 Ağustosunda İstanbul'a 350 Sovyet gemi işçisinin gelişi, Türk işçilerinin derin ilgisini uyandırdı. Leningrad-Odesa arası sefer yapan "Ukrayna" gemisi İstanbul'da üç gün kaldı. Basının bildirdiğine göre, sovyet işçileri İstanbul'da çimento, tekstil ve tütün fabrikalarını ziyaret ettiler, sonra Feshane, Bakırköy ve başka yerlerdeki iş yerlerini gezdiler.⁶⁵

Sosyal güvenlik ve işin korunmasının devletçe güvenlik altına alındığı, iş gününün sekiz saate inmesinin çok önceden gerçekleştirildiği, ne işsizlik ne de iktisadî buhran tanımayan SSCB'nin sosyalist yapısının başarısı, Türkiye'de işçi hareketleri üzerinde etkisini gösterdi.

Ekonomik buhran döneminde Türkiye'de grev hareketleri kesilmedi, oldukça şiddetli bir nitelik kazanarak sürüp gitti. 1929 yılında İstanbul'da tramvay, Ankara'da matbuat işçileri v.d. grev yaptılar. Belediyece alınan kararla taksi ücretlerinin 20 kr. azaltılması üzerine İstanbul taksi şoförlerinin 1 Temmuzda boykota gitmeleri bir kitle hareketi özelliği taşıyordu.⁶⁶

Proletaryanın grev mücadeleleri hükümet çevrelerinin bazı tedbirler almasına yol açtı; ilk olarak Nisan 1930'da çıkarılan toplum sağlığı ile ilgili kanunun uygulamaya sokulması bir dereceye kadar kadın ve çocukların işini kolaylaştırdı. Hükümetin ülkedeki gergin durumu hafifletmeyi sağlayacak önemli tedbirlerinden biri de 1930'da çift parti sistemini kurma denemesi oldu. Fethi bey'in başkanlık ettiği sözde Liberal Parti, Cumhuriyet Halk Partisi (eski Halk Partisi) yöneticilerinin politikasına karşı olduğunu açıkladı; fakat Türk yazarlarının iddialarına göre, Türk halkı, bu partinin "kamuoyunu aldatmak üzere kurulduğunu" açıklıkla teşhis edebilmişti.⁶⁷

KEİK (Komünist Enternasyonal İcra Komitesi) nin XI inci toplantısında TKP başkanı çift parti sistemi yandaşlarının gerçek niyetlerini meydana çıkararak : "Millî burjuva ve toprak sahiplerinin, bir dereceye kadar emekçi halkın öfkesini yatıştırmak ve demokrasi yanılığını uyandırmak için muhalefet partisinin kurulmasını" desteklediklerini açıkladı.⁶⁸

Fethi Bey'in Partisi "nazik parlamento" çerçevesinde hükümetin çalışmalarını, bazı sınırlandırmalarla eleştirebilmiştir. Liberal parti programında emekçi yığınlarının durumlarını düzeltecek maddeler yer almadığından, partinin kuruluşu emekçileri endişeye düşürdü. Bununla beraber Fethi bey, çok partiye geçişe önayak olduğundan, bu parti, kurulma imkânı buldu.

Ağustos 1930 da Edirne'de Mimar Kâzım'ın teşebbüsüyle İşçi - Köylü Cumhuriyet Partisini Kurma denemesine girildi. Partinin programında şunlar yer almaktaydı : "Köylü ve işçilerin patronlardan korunması, memleketin toplumsal yaşamı içinde bu sınıfın yerini almasının sağlanması ve sömürü boyunduruğundan kurtarılması".⁶⁹

Fakat hükümet bu partinin programında "Komünizm eğilimleri" olduğunu ileri sürerek çalışmalarını engelledi.⁷⁰

Kendi partilerini kurmaktan yoksun bırakılan işçiler yeni partiye girdiler. Emekçilerin Liberal Partiye akınları hemen yankı uyandırdı. KEİK'in XI inci toplantısında TKP temsilcisi : "Burjuva Muhalefet Partisi, ne yaptığını bilmemektedir. Emekçi yığınların isteklerini karşılamaya, köylü ve işçi halkın çıkarlarına uygun devrimci sloganlar kabullenmeye mecburdur"⁷¹, dedi.

Eylül 1930 da İzmir'deki bir olay, işçi yığınların hoşnutsuzluğunun ne denli büyük olduğunu apaçık gösterdi. Burjuva Partisinin lideri Fethi'nin İzmir'e gelişini, İzmir proletaryası grevle karşıladı; ilk önce incir kurutma fabrikasının 2 bin işçisi grevi başlattı; bunu liman işçileri, depo işçileri vd. izledi.

Emekçi yığınların hareketlerinin önüne ancak asker ve jandarma kuvvetlerinin yardımıyla geçilebildi. Grevciler gerek CHP'ye, gerekse muhalefet partisine karşı nefretlerini açıkça dile getirdiler.

Bu olaylar sonucunda hükümet çift parti sisteminin yarattığı ortamı yeniden değerlendirmeye mecbur kaldı. Arkasından Fethi'nin Liberal partisi kapatıldı.

Bununla birlikte milli burjuvazi işçi hareketlerini sadece baskı yoluyla durduramayacağını anlayarak yeniden demagojiye başvurdu. 1931 seçimlerinde CHP yöneticilerinin izniyle bazı işçiler millet vekilliğine namzet terildiler. Yeni seçilen işçi mebuslar, maraşal Fevzi Çakmak'ın tertiplelediği akşam toplantılarına bile çağrıldılar.⁷²

Basın, meclisdeki "işçilerin" faaliyet programını yayınladı. Programdan bu "temsilcilerin" proletaryanın hayati istekleri uğruna mücadele etmek düşüncesinden son derece uzak oldukları anlaşılıyordu.

Bu dönemde milli burjuvazi işçi örgütleri içindeki etkisini kuvvetlendirmeye devam etti. Hükümetin yardımıyla bu işçi örgütlerinin çoğu yarım sandıkları şekline dönüştüler.

İşçilere rağmen, yetkililer, işçi örgütlerinin yönetimine, işçi sınıfı bilincine erişmemiş avukat, mühendis vs. gibi kişileri tayin ettiler. 1932 yılında taşçı, duvarcı, ve betoncular birliğinin başına Mimar Tahsin, İstanbul Demiryolu İşçileri Birliği'ne mühendis Sabri getirildi.⁷³

1932 yılında Topaç Ali, CHP'nin yardımıyla Türkiye'de bütün işçileri birliğinin "Sarı" sendika niteliğindeki örgütünü kurdu.⁷⁴

Yöneticiler "Sarı" sendikalara dahil işçilerin sayısını arttırmak için

büyük gayret gösterdiler, ücretsiz işçi lokalleri ve işçi bulma kurumunu kurdular.

Proletaryayla mücadelede, yalnız resmî "İşçi birliklerinin" arttırılmasıyla yetinilmeyerek, bunun yanında sert tedbirlere de başvuruldu.

Hükümet yetkilileri işçilerden ısrarla, CHP'nin kontrolünde bir işçi birliğinin resmen kurulmasını istediler. Patronlar, "Hükümetin kontrolündeki işçi birliklerinin" faaliyetlerinden sapan işçileri işten çıkardılar.

Yine de tedbirler çok etkili olmadı; işçiler bu yeni örgütlere girmeyi reddettiler. Demiryolu işçi birliği başkanı Sabri, bir Türk gazetesi muhabiriyle görüşmesinde, işçilerin, "Bu birlik bize neler getirebilir ki? bahanesiyle birliğe istemeyerek girdiklerini", itiraf etmeye mecbur kaldı.⁷⁵

Resmî "İşçi birliklerinin" yöneticileri ve Halk Partisi, işçi sınıfının ekonomik çıkarları ve politik hakları uğruna yürüttükleri mücadeleyi türlü biçimlerde engellemeye çalıştılar. Sık sık gizli polise başvurdular. İstanbul şöförlerinin bilinen grevi sırasında birlik yönetim kurulu grevcilerden kopmakta gecikmedi. Şöför birliği başkanı basında yayınlanan bildirisinde "Cemiyetin hiçbir şekilde genel greve gitmediğini" ayrıca belirtti.⁷⁶

Bununla birlikte işçiler, "Hükümete bağlı işçi birliklerinin ne maddi ne de manevî yönden hiç bir yarar sağlamadığına, aksine üye aidatı olarak ücretlerde kesintiye neden olduğu için, işçinin bütçesini sarstığına kanaat getirdiler.⁷⁷

Örneğin, Tütün İşçileri Birliği'nin bir üyesi, ücretinin yüzde ikisini her ay yardım sandığına ödemeye ve borç para almak için de yüzde 6 faiz vermeye mecburdu.⁷⁸ Bu koşulların ağırlığına rağmen, burjuvazi işçi sınıfının bazı kesimlerini kontrolü altına almayı başardı. Türkiye'yi ve diğer Asya ülkelerini ziyaret eden Milleller Konseyi Uluslararası büro şefi (Weaver) raporunda, "Türkiye'deki İşçi Birliklerinin CHP'ye bağımlı olarak yaşadıklarını belirtti." 1932 yılında İstanbul'da şöför cemiyetine 600 civarında, Demiryolu İşçi birliğine 312, Duvarcı, Taşçı, Betoncu İşçi Birliğine 249 üyenin dahil olduğu tahmin edilmekteydi.⁸⁰

Yöneticiler, Uluslararası işçi kuruluşlarıyla hattâ reformist kuruluşlarla tarafsız ilişkilerin kurulmasına sert muhalefet gösterdiler. Weaver, raporunun sonunda, Türk yöneticilerinin, Türk işçi birliklerinin özel problemlerini⁸¹ göz önünde bulundurarak, reformistlerle Hükümet İşçi Birlikleri arasında kurulacak faydalı ilişkilere dair bir fikre sahip bulunmadıklarını belirtmiştir. CHP, eylemleri Türk millî burjuvazisinin çıkarlarına ve amaçlarına uyan, hükümet memurlarının kontrolü altında bulunacak, özel işçi kuruluşları yaratma gayretlerine yeniden girişti. Yöneticiler bütün gayretlerine rağmen proletaryanın sınıf bilincini yok etmeyi başaramadılar, işçiler gerçek işçi birlikleri kurmak niyetinden vazgeçemediler..

1932 yılında "Yeni Gün" gazetesi endüstri işyerlerindeki birçok işçilerle yaptığı görüşmeyi yayınladı. İşçiler "Haklarımızı koruyacak işçi kuru-

luşlarımız yoktur. Birliğimizin var olması zorunludur.." diyorlardı. Tekstil işçisi Asım isteğini "Bize tek birlik gereklidir" diyerek ortaya koyuyordu.⁸²

Ekonomik buhran yılları Türk proletaryası için yararlı bir siyasal eğitim dönemi oldu. Birçok işçi gerçek özgürlüğe kavuşmak için tek bir yol, "sömürücülere karşı, devrimci mücadele yolu olduğunu" artık anlamıştı. Tam bir sefalete sürüklenseler bile, haklarını elde etmek ve durumlarını düzeltmek için kesinlikle sonuna kadar yürüyeceklerdi.

Aralık 1931'de "Defterdar" da tekstil fabrikası işçileri grev yaptılar. Grevciler ücretlerinin arttırılmasını istiyorlardı.⁸³ Müdüriyet işçilerinin isteklerini yerine getirmeyi reddetti ve grevi düzenleyenleri işten çıkarttı. Mart 1932 de İzmir tütün deposunda grev aniden patlak verdi. Bunu Nisan'da "Seyri Sefain" şirketi işçilerinin, ücretlerinin gecikmesi nedeniyle başlattıkları büyük grev izledi. Grev, işçilerin başarısıyla sonuçlandı. İstanbul'da ise 1932 yılının ilk yarısında 18 grev olayı oldu. Grevlerden onunu sosyalistler yönettiler.⁸⁴

İşçiler daha çok iş kanununun çıkarılması için direndiler. Bu kez hükümet mevcut iç siyasi duruma önem vermezlik edemedi. Yeni İş Kanununun hazırlanışından söz eden, "Milliyet" gazetesi şunları yazıyordu: "İktisat Bakanınca hazırlanan kanun tasarısı çok muhtemeldir ki meclisin yakın toplanma döneminde kanunlaşacaktır.⁸⁵ Fakat bu tasarı günün koşullarına uymamaktaydı. CHP yöneticileri kanunun çıkarılması ile ilgili herhangi bir taahhüdü yalanlamakta gecikmediler. Ekim 1931'de İstanbul'un zanaat-kâr ve işçilerinin toplantısına katılan CHP genel sekreter yardımcısı Recep Peker şöyle konuştu: "Biz programda sizlere iş kanununu çıkarılmaktan ziyade emekle sermaye arasındaki işbirliğini düzenlemeyi vaadediyoruz. İş Kanununa gelince, bu büyük bir iştir. Uzun bir süre ve güçlükler gerektirir".⁸⁶

Ancak bir yıl sonra sırada bekleyen iş kanunu tasarısı meclise sunuldu. Kanun, ev hizmetleriyle uğraşan kişiler ve tarım kesimi bir yana, bütün üretim kollarına yaygınlaştırılmıştı. Ancak sosyal güvenlik hakkını yalnız endüstri işyerlerinde çalışanlar alabiliyorlardı.

Kanun tasarısında haftada 48 saatlik iş, ücretlerin ödenmesi ve toplu iş sözleşmesini düzenleyen bazı tedbirler de öngörülmüş, vatandaşlara iş bulma, devletin sorumluluğuna yüklenmişti (özel büroların kurulması v.s.) 1932 yılında kanun tasarısının grev özgürlüğünü ve sendika kuruluşunu içermesi oldukça önemliydi.

Fakat bu kanun tasarısı da "ölü doğmuştu". Tasarının iflâsı, daha önceden meclis komisyonunda hükümetin burjuvazi-büyük toprak sahibi koalisyonu niteliğinden gelen birçok objektif faktörler belirlenmişti. Yine de kanunun en son şekli öncekilere kıyasla daha demokratik nitelik taşımaktaydı. Profesör C. Talas konuşmasında: "TBMM'nin 1924 ten sonra daha

liberal eğilimler gösterdiği şüphelidir" demektedir.¹⁸ Ayrıca milli burjuvazinin yeni bir aşamaya, devletçi bir siyasete geçişi; sanayi kurma programının uygulanması ve buna bağlı olarak devlete ait işyerlerinde işçi sayılarının artması hükümetin sosyal ve ekonomik sorunlar ile ilgili düşüncelerini kökünden değiştirmişti.

Yöneticiler devlete ait işyerlerinde çalışanlara grev ve sendika kurma hakkını veren fikirlerinden kesinlikle caymışlardı. Kanun tasarısı 1932 yılında meclis komisyonundan çıktı.

Yöneticilerin güttüğü siyaset, proletaryanın önemli bir kısmını, milli burjuvazinin oyununa getirmişti.

[Öte yandan] T.K.P'nin proletarya yığınları içindeki ajitasyon hareketleri de işçi hareketlerinin gelişimini etkilemiştir. Ekonomik buhran yıllarında TKP üyelerinin %90'ını işçiler meydana getirmekteydi. (.....)

R. P. KORNIYENKO

S.S.C.B. Bilimler Akademisi

Doğu Halkları Enstitüsü

Çev. : Mehmet Özgüç

¹ Sözü edilen dönemde Türk proletaryasının nicel durumu "Dünya sendika hareketleri ve Profintern'in el kitabındaki, bazı rakkamlardan çıkarılmıştır. C. III, sayfa 337-338.

² "Bulletin de la Chambre de Commerce et d'Industrie de Smyrne" No: 10, p. 246

³ "Dünya Sendika Hareketleri" C. III, s. 337

⁴ Aynı eser, s. 338.

⁵ A. Şnuröv "Türk Proletaryası, 1929 s. 81-82

⁶ M.A. Acratyan, "Çağdaş Türkiye'nin Sorunları", 1963,

⁷ "L'Humanité" 1.IX.1924.

⁸ "Dünya", cilt 4, 1930/31 s. 226

⁹ Dünya Sendika Hareketleri, C. III, s. 338

¹⁰ "Vorwärts", 24. VIII. 1928

¹¹ Dünya Sendika Hareketleri, Cilt III, s. 338

¹² "Ortadoğu Basın Bültenleri", Taşkent 1928, No : 6-7, s. 43

¹³ "Vorwärts", 24. VIII. 1928

¹⁴ "İstatistik Yılı", Cilt 9, 1936/37, s. 95

¹⁵ "L'Humanité", 1.IX.1924

¹⁶ L. Erişçi : Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, s. 17

¹⁷ "Komünist Enternasyonalı" 1925, No: 11 (48), s. 171

¹⁸ G. Astakov "Saltanat Rejiminden Demokratik Türkiye'ye" s. 152

¹⁹ L. Erişçi : Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi", s. 17

²⁰ "Juornal d'Orient" 18.XI.1923

²¹ İbid

²² "L'Humanité" 22.X.1923

²³ "Hakimiyet-i Milliye", 21.X.1923

²⁴ "Yeni Gün" 4.XI.1923

²⁵ "L'Humanité" 1.I.1924

Türkiye'de İşçi Hareketleri 1923-1939/69

- 26 L. Erişçi : Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, s. 18
- 27 İbid
- 28 "Düster", Cilt 5-6, s. 516-518
- 29 M. A. Acratyan : "Kürt Halkına Karşı Türk Yöneticilerinin Politikası (1924-1939)
"Asya Halkları Enstitüsünün Kısa Bildirisi" xxx 1961, s. 120-137
- 30 İ.H. Darendelioglu : Türkiye'deki Komünist Hareketleri cilt 1. s. 44-45.
- 31 "Le Drapeau Rouge" 15.VII.1925
- 32 İ.H. Darendelioglu : Türkiye'de Komünist Hareketleri cilt 1. s. 45 ✓
- 33 L. Erişçi : Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, s. 20-21
- 34 C. Talas : İktimai İktisat, Ankara 1961, s. 104
- 35 "L'Economiste d'Orient" 1926 No: 755. p. 222
- 36 "Vorwärts" 24. VIII. 1928
- 37 İ. Darendelioglu : Türkiye'de Komünist Hareketleri, cilt 1. s. 48-49.
- 38 İbid, s. 63-64
- 39 "Ortaođu Basın Bülteni" 1928, No: 6-7, s. 45
- 40 "Vorwärts" 24.VIII.1928
- 41 L. Erişçi : Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, s. 20
- 42 "Doğunun Fecri" 6.XI.1928 (Zarya Vostoka)
- 43 C. Talas : İktimai İktisat, s. 104-105
- 44 "Yabancı Doğu Üzerine" 1932 No : 2, s. 118-119
- 45 "Milliyet" 1.X.1931
- 46 "Sanayi İstatistikleri" Ankara 1934, s. 23
- 47 H. Kivılcımlı : Türkiye'de İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı (Birinci kitap) İstan-
bul 1935, s. 63
- 48 "Législation Turque" t. VIII, pp. 278-344
- 49 "Milli - Müstemele Sorunlarıyla Alâkalı Materyeller" 1932, No: 2, s. 8
- 50 "Milliyet" 4.X.1931
- 51 L. Erişçi : Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, s. 21
- 52 "Informations Sociales" Vol. 2, No: 3.1934 p. 80
- 53 "Yabancı Doğu Üzerine" 1932 No: 2, s. 120
- 54 "Informations Sociales", Vol. 2, No: 3 1934 p. 80
- 55 Bak "International Labour Review" Vol XXVIII, No: 4 1933 p. 97
- 56 "Informations Sociales" Vol 2, No: 3 1934, p. 80
- 57 "Milliyet" 12.X.1931
- 58 "İstatistik Yıllığı" cilt 15, 1942-1945, s. 141
- 59 "Milliyet" 12.X.1931
- 60 "İstatistik Yıllığı" cilt 12, 1940/41 tablo 6
- 61 "İstatistik Yıllığı" cilt 9 1936/37, s. 95
- 62 "Milliyet" 16.V.1931
- 63 "Yedinstvo" (Birlik) 29.VI.1929
- 64 "Profinter'in 5. Kongresi. Stenografik notlar" 1930 s. 567.
- 65 "Milliyet" 28-31.VIII.1931
- 66 "Milliyet" 2.VI.1929
- 67 L. Erişçi : Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi s. 21
- 68 "Komünist Enternasyonali İcra Komitesi II inci Toplantısı 1931 (Stenografik
notlar)" 1932 s. 527
- 69 İ.H. Darendelioglu : Türkiye'de Komünist Hareketleri cilt 1, s. 68
- 70 İbid
- 71 "Komünist Enternasyonali İcra Komitesi 11 inci Toplantısı" s. 527
- 72 "Milliyet" 16.V.1931

70/Türkiye'de İşçi Hareketleri 1923-1939

- 73 "Hakimiyet-i Milliye 5", 14.1.1932
74 "Milli Müstemele Meseleleri Üzerinde Materyeller" 1932 No: 2, s. 211
75 "Hakimiyet-i Milliye" 14.1.1932
76 "Vakıf" 2.VI.1929
77 L. Erişçi : Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi s. 21
78 İbid
79 C.W. Weaver : Impressions of a visit to India, Iraq, Persia, Turkey, p. 498
80 "Hakimiyet-i Milliye" 14, 15.1.1932
81 C.W.H. Weaver : Impressions of Visit to India, Iraq, Persia, Turkey, p. 498
82 "Milli - Müstemele Meselesi Üzerinde Materyeller" 1932 No: 2, s. 9-10.
83 "Milliyet" 5.XII.1932
84 "Komünist Enternasyonalî İcra Komitesi 13 üncü Toplantısı" s. 262
85 "Milliyet" 4.VIII.1931
86 "Milliyet" 17.X.1931
87 C. Talas'ın İçtimai İktisat kitabı s. 105-106 da kanun tasarılarının analizi yapılmaktadır.
88 C. Talas, İçtimai İktisad s. 106